

האם ישראל צריכה להציב את הזרם הסלפי-ג'האדי בראש סולם האיומים?

שלמה ברום ויורם שוייצר

לאחר שפחת מאוד האיום של התמודדות צבאית קונוונציונלית בעצימות גבוהה בין ישראל לבין צבאות של מדינה שכנה או קואליציה של מדינות ערביות, ניצבת ישראל בפני שלושה איומים עיקריים אחרים: הראשון – האיום מהציר השיעי בהובלת איראן, הכולל את בעלי-בריתה שחלקם אינם שיעים, ואשר מכונה לעיתים 'ציר ההתנגדות', בשל אימוץ האידאולוגיה הנושאת שם זה ומופנית נגד המערב וישראל; השני – האיום הנובע מהכישלון לפתור את הסכסוך הישראלי-פלסטיני, ומהבחירה בניהול הסכסוך; השלישי – האיום מצד התנועות הסלפיות-ג'האדיות, ובעיקר 'המדינה האסלאמית' (דאע"ש) והקבוצות המזדהות עימה ברחבי העולם המוסלמי, וכן אל-קאעדה וקבוצות אחרות במחנה הג'האד העולמי.

האיומים מהקטגוריה השלישית קיבלו משנה תוקף בעקבות הטלטלה בעולם הערבי והזעזועים שפקדו את האזור מאז סוף 2011, אשר החלישו את המדינות הערביות ויצרו קרקע פורייה להתעצמות התנועות הסלפיות-ג'האדיות. אלה השכילו לנצל את הוואקום שיצרה ההחלשה המבנית של המדינות הערביות, את המשברים השלטוניים, הכלכליים והחברתיים המתמשכים בהן, וכן את התרבות של שחיתות ממסדית הקיימת בהן ואת השלכותיהם של כל אלה – ובכלל זאת מתחים דתיים ואתניים – על מצב הרוח הציבורי.

עלייתה של 'המדינה האסלאמית' כתופעה סונית חדשה, תוך השתלטות על שטחים נרחבים בעיראק ובסוריה והכרזתה על הקמת 'ח'ליפות אסלאמית' בשטחים אלה, וכן החשש מהתרחבות התופעה לשטחים נרחבים נוספים – יצרו סדר קדימות חדש בארצות הברית ובמדינות המערב, והביאו לגיבוש התפיסה כי 'המדינה האסלאמית' היא האיום העיקרי שעימו צריך להתמודד.

'הציר השיעי' בראש סדר העדיפויות

בישראל לא התרחש שינוי דומה בהגדרת סדר העדיפות הנדרש בהתמודדות עם האיומים השונים. המדיניות המוצהרת של ממשלת ישראל דבקה בתפיסה שהאיום העיקרי למדינת ישראל נשקף מאיראן ומשותפיה, ולכך מספר סיבות.

ראשית, האיום האיראני הוא רב־ממדי. מקבלי ההחלטות מתמקדים במידה רבה באיום הגרעיני, והערכת המצב הלאומית גורסת כי תוכנית הגרעין האיראנית נועדה מראשיתה לרכישת יכולת צבאית – שאיפה שעליה איראן לא ויתרה. בישראל לא מאמינים שאיראן שינתה את מדיניותה, וחוששים שהיא תנסה לרמות ולהפר סעיפים בהסכם כבר בשנים הראשונות לאחר חתימתו ובוודאי בשנים המאוחרות יותר. ישראל רואה באיראן גרעינית איום קיומי. במקביל נשקף מאיראן איום אסטרטגי ישיר אחר, הנובע ממערך הטילים הבליסטיים המפותח שלה. מערך זה יכול גם לפעול עם ראשים קונוונציונליים ולשמש לתקיפת ערים ומטרות אסטרטגיות בישראל. זאת, יחד עם מערך הטילים והרקטות שבידי שלוחתה של איראן, חזבאללה, והאיום של תמיכה ועידוד לוחמה א־סימטרית ופעולות טרור מצד שלוחיה של איראן, בנוסף לחזבאללה, למשל, ארגונים פלסטיניים הנתמכים על ידה. לאיראן גם יכולת מפותחת לקיים מסע טרור נגד מטרות ישראליות ויהודיות ברבות ממדינות העולם.

שנית, ההערכה השלטת בקרב מומחים רבים בישראל היא שהעוינות האיראנית כלפי ישראל היא שורשית ואידאולוגית במהותה, ואין בישראל אופטימיות רבה באשר לסיכויים לשינוי אופי המשטר בטהראן בעתיד הנראה לעין.

שלישית, הערכת המצב בישראל רואה בחזבאללה את האיום הטרוריסטי והצבאי הישיר החמור ביותר כלפיה, וכן מוערך כי לחימה בארגון תהא כרוכה במחירים כבדים, בהסתמך על הניסיון המר מהתמודדויות קודמות. חזבאללה הוא ארגון היברידי הנהנה מיתרונות של שחקן לא־מדינתי, ביניהם נראות נמוכה יותר ויכולת לנהל לחימה א־סימטרית יעילה בפחות אילוצים מדיניים, תדמיתיים ומשפטיים, לעומת מדינות. אולם מצד שני, לחזבאללה יש יכולות צבאיות המתחרות ביכולות של מדינות, ביניהן מלאים גדולים של אמצעי לחימה ובכללם אמצעי לחימה מתקדמים, הנמצאים בחזית הטכנולוגיה הצבאית, וכן כוח צבאי ניכר, מגויס ומאומן. אלה מאפשרים לו לממש איום מסיבי על מטרות בכל שטחה של ישראל. בד בבד, חזבאללה משתתף במערכת הפוליטית בלבנון ויש לו השפעה גדולה עליה, לצד יכולת לגייס חלק גדול מהציבור הלבנוני. אמנם, השתתפות חזבאללה במלחמת האזרחים בסוריה גובה ממנו מחירים גבוהים, אך הוא ממשיך להתעצם בקבלת מערכות נשק מתקדמות מאיראן ומסוריה ודרכן גם מרוסיה, וכן צובר ניסיון מבצעי בשדה הקרב.

האם ישראל צריכה להציב את הזרם הסלפי־ג'האדי בראש סולם האיומים?

כיצד מתייחסת ישראל לאיום 'המדינה האסלאמית'?

במקביל נדרשת ישראל להתכונן להתמודדות עם האיומים הנובעים מהתעצמות הגורמים הסלפי־ג'האדיים, וכמה איומים כאלה כבר באו לידי ביטוי. עד כה היה המוקד של פעילות זו נגד ישראל בחצי־האי סיני, שבו התגברה פעילות הקבוצות הסלפיות־ג'האדיות. אחת מהן אף הצטרפה ל'מדינה האסלאמית' והכריזה על עצמה 'וילאית (פרובינציית) סיני', המסונפת לח'ליפות. מתוך סיני בוצעו כבר כמה פיגועים לעבר ישראל שגרמו להרג אזרחים, ובכללם מארבים ושיגורי רקטות. אובדן השליטה של משטר אסד על רוב אזור הגבול עם ישראל ברמת הגולן מעורר חשש שקבוצות סלפיות־ג'האדיות יגיעו שם למגע קרוב עם ישראל, ובשלב מסוים יפנו למימוש האידאולוגיה האנטי־ישראלית שלהן באמצעות פיגועים בשטחה. חשש זה התעצם לאחר שג'בהת אל־נוסרה, ארגון המצהיר על עצמו כחלק מאל־קאעדה, החל לפעול בגזרה הצפונית של גבול רמת הגולן, ובמקביל פתחה 'המדינה האסלאמית' במאמץ התקפי גם בדרום־סוריה.

בתקופה שבה היו ל'מדינה האסלאמית' הישגים טריטוריאליים נרחבים, גבר החשש בישראל שהתנופה של הארגון תביא אותו גם לירדן. לכאורה, בירדן קיימים נתונים אופטימליים לחדירה של 'המדינה האסלאמית': יש בה רוב מוחץ של אוכלוסייה מוסלמית־סונית. בירדן אף קיים מגזר רחב הנוטה לתמיכה באידאולוגיות אסלאמיסטיות, ו'האחים המוסלמים' נהנו באופן מסורתי מתמיכה לא־מבוטלת. הממלכה כורעת תחת עול של כמיליון וחצי פליטים סורים, שחדרו לתחומה ומכבידים על כלכלתה הרעועה. מבחינתה של ישראל, השתלטות 'המדינה האסלאמית' על ירדן, אשר לה הגבול הארוך ביותר עם ישראל, היא בבחינת חלום בלהות.

למרות כל אלה, רמת האיום מצד 'המדינה האסלאמית' והארגונים הסלפי־ג'האדיים נראית עדיין נמוכה יותר, וזאת ממספר טעמים. על פי הראשון, 'המדינה האסלאמית' וכן מרבית הארגונים הג'האדיסטיים המרכזיים פועלים לפי שעה בעיקר בזירות המרוחקות מישראל. הטעם השני הוא שהחשש לגבי התפתחויות שליליות בירדן פחת במידה ניכרת. המשטר הירדני הוכיח כושר עמידה, הצבא נאמן למשטר ומסוגל לטפל בקלות יחסית באיום הצבאי הישיר הנשקף מ'המדינה האסלאמית'. גם הזירה הפנימית בירדן מיוצבת, בזכות ניהול טוב של המשבר על ידי המלך, סיוע כלכלי מבחוץ ותמיכת הציבור במלך בעקבות רצח אכזרי של הטייס הירדני השבוי על ידי 'המדינה האסלאמית'. הסיבה השלישית היא שחרף המחויבות האידאולוגית, המאבק בישראל מצוי עדיין בעדיפות נמוכה מבחינת הקבוצות הללו, והן ממוקדות במאבקים הפנימיים בתוך המדינות הערביות. 'המדינה האסלאמית' ממוקדת בלחימה בתוך עיראק וסוריה נגד המשטרים

ונגד הקואליציה הבינלאומית בהובלת ארצות הברית והקואליציה הרוסית-איראנית. שלוחותיה, אלו שהביעו נאמנות ל'מדינה האסלאמית', מתמקדות בזירות המקומיות שלהן. השלוחה המצרית 'וילאית סיני' ממוקדת בלחימה בצבא המצרי, ולכן ממעיטה בפיגועים נגד ישראל. גם השלוחות הפעילות של אל-קאעדה מתמקדות יותר בזירות המקומיות שלהן, ופיגועים נגד המערב מצויים מבחינתן בעדיפות שנייה. כך, ג'בהת א-נוסרה מעדיף בשלב זה לא לפתוח חזית נגד ישראל ברמת הגולן, בעת שהוא מצוי במאבק קיומי עם משטר אסד וקבוצות מורדים אחרות. לפיכך, ישראל מוטרדת יותר מההתארגנות החדשה של חזבאללה ברמת הגולן מאשר מג'בהת א-נוסרה ופעילותו באזור קוניטרה. הסיבה האחרונה היא שהמענים שפותחו בישראל לטרור הפלסטיני ולחזבאללה מספקים תשובה גם לאיומים הנשקפים מהארגונים הסלפים-ג'האדיים. בה בעת, ישראל מחזקת את רכיבי ההגנה (גילוי ומכשול) לאורך גבולותיה, וממשיכה בייצור ובפיתוח מערכות ליירוט טילי קרקע-קרקע ורקטות.

למרות כל אלה, ניכרת בישראל התחלה של דיון על תקפותו של סולם העדיפות הזה. ככלל, איומים צריכים להיבחן לפי שני פרמטרים עיקריים. האחד הוא עוצמת האיום, כלומר, יכולתו של הגורם המאיים לפגוע ולהסב נזק כבד לישראל, והשני הוא הסתברות התממשותו של האיום. ביחס לעתיד הקרוב, עוצמת האיום של הציר האיראני עולה במידה רבה על עוצמת האיום הסלפי-ג'האדי, אם כי יש להביא בחשבון שינויים אפשריים בעתיד בהקשר זה. ההצלחה היחסית של 'המדינה האסלאמית' בבניית מסגרת מדינתית יכולה להעמיד לרשותה משאבים מדינתיים וכלכליים, שיאפשרו בניית יכולות צבאיות מגוונות. כן סביר להניח כי 'המדינה האסלאמית' תרכוש יכולות בלתי-קונוונציונליות של נשק כימי וביולוגי (כזה שאולי נפל לידיה, בעזרת מומחים עיראקים פליטי משטר הבעת' של סדאם חוסיין, הפועלים במסגרתה).

כאן נכנס לתמונה רכיב נוסף, המאפיין את התנהגות 'המדינה האסלאמית' ושאר הארגונים הסלפים-ג'האדיים, והוא היעדר מנהיגות אחראית. מאפיין זה מתבטא בתפיסת פעולה של שבירת כל כללי המשחק והסטנדרטים הבינלאומיים. מנגד, דווקא בציר השיעי, מנהיגי איראן וחזבאללה מגלים מדיניות פעולה אחראית יותר, מוכנים לקבל כללי משחק מרסנים ואינם מעוניינים לפתוח זירת עימות צבאי עם ישראל. לפיכך, השינוי העיקרי – שייתכן כי יש כבר סימנים ראשוניים להיווצרותו – הוא בהסתברות של התממשות האיום. בשעה שיש ירידה בהסתברות התממשותו של האיום מצידה של איראן ושלוחיה, ייתכן שעולה בהדרגה הסתברות התממשותם של האיומים מצד 'המדינה האסלאמית' והגורמים הסלפים-ג'האדיים.

האם ישראל צריכה להציב את הזרם הסלפי־ג'האדי בראש סולם האיומים?

בתרחיש של חלוקת סוריה דה פקטו, העימות בין הקבוצות היריבות עשוי לחדול בהדרגה, ואז 'המדינה האסלאמית' וישויות סלפיות־ג'האדיות יפנו תשומת לב רבה יותר כלפי ישראל. כמו כן יכולה להתפתח תחרות בין הגורמים השונים בסוריה אשר למחויבות האידאולוגית שלהם למאבק הערבי־אסלאמי בישראל, ולרצון להפגין אותה. התפשטות 'המדינה האסלאמית' לדרום־סוריה עלולה אף להביאה למגע קרוב יותר עם ישראל, אבל גם לחיכוך עם הדרוזים באזור ג'בל דרוז. חיכוך זה עלול ליצור בישראל לחצים פנימיים להתערב. בנוסף, לחץ מצד 'המדינה האסלאמית' על ירדן עשוי להביא להתייצבותה של ישראל לצד ירדן בלחימה. גם בסיני, כישלון של פעולות הצבא המצרי להכרעת הקבוצות הסלפיות־ג'האדיות עלול להוביל להיווצרות מציאות של ישות ג'האדיסטית השולטת בטריטוריה באזור זה. אם ייפסקו הפעולות המצריות נגדה, אזי תופנה תשומת הלב של 'המדינה האסלאמית' נגד ישראל.

מנגד, המאבק שהתפתח בין הציר השיעי בהובלת איראן לבין הציר הסוני בהנהגת ערב הסעודית, וכן השקיעה במלחמות אזרחים בזירות השונות, הפחיתו את המוטיבציה של הקבוצות הקשורות לאיראן לפתוח חזית מול ישראל, וחיזקו את ההרתעה הישראלית הקיימת בעקבות מלחמת לבנון השנייה. גם בהסכם הגרעין בין איראן למעצמות יש פוטנציאל לריסון איראני, זאת בשל הרצון להימנע מפגיעה ביכולתה ליהנות מפירות ההסכם ומביטול הסנקציות. לכן, קיימת סבירות לא מבוטלת לכך שהעימות עם הציר השיעי־איראני לא יתממש לכדי מלחמה. לצד זאת יימשכו תקריות מוגבלות עם פוטנציאל להסלמה, ובראשן פעולות נגד העברת אמצעי לחימה מתקדמים לחזבאללה, התבססות חזבאללה ו/או כוחות 'קודס' האיראניים ברמת הגולן והסלמה ברצועת עזה. המסקנה המרכזית מהאמור לעיל היא שישראל צריכה להביא בחשבון כי פוטנציאל החיכוך עם הגורמים הסלפיים־ג'האדיים עולה בפועל, ועלול להפוך לרכיב מרכזי יותר במכלול האיומים שעמם היא תצטרך להתמודד בעתיד. מנגד, התנהלות נכונה של ישראל תוכל להפחית את הסבירות לעימות כולל עם חזבאללה ואיראן. התממשות התרחיש הזה תלויה באופן ניכר במידת הצלחתם של המאמצים הבינלאומיים והאזוריים לחסל את תופעת 'המדינה האסלאמית', באופן התפתחות המשבר בסוריה, בשאלה אם נשיא מצרים א־סיסי ישיב את ריבונותה של מצרים בסיני ובהתפתחויות הפנימיות בירדן – כל אלה זירות שמידת אי־הוודאות בהן גבוהה.